

Ս. ՄԵԼԻՔ-ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԻ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՈՐՄԱՆՈՅԸ

եղեցիկ է Արարատյան դաշտավայրը մանավանդ գարնանը, երբ ծաղկում են այգիները, երբ կանաչին են տալիս դաշտերը: Փարթամ ծառաստանները, խաղողի ընդարձակ այգիները, խնամքով մշակված բամբակի դաշտերը մի ուրույն գեղեցկություն և հմայք են տալիս մեր Հայրենիքի այս մասին: Ավտոմեքենան ժամերով վարող է սլանալ լայն ասֆալտապատ ճանապարհով և շուրջն ամենուրեք նույն կանաչ բուսականությունն է:

Բայց ահա վերջանում է կանաչ գոտին, դեպի ձախ ներսում են մերկ, արևից խանձված շիկավուն բլուրներ: Սա՝ դաշտավայրի միակամայն հակառակ պատկերն է, տխուր, անհրապույր պատկեր: Մերկ բլուրների ստորոտում ընկած է Արարատյան դաշտավայրի մեծ գյուղերից մեկը՝ Ղարաբաղարը: Գյուղն ամբողջովին թաղված է այգիների մեջ, բայց շրջակայքի բլուրները զուրկ են կանաչից: Սակայն բավական է անցնել անհրապույր բլուրների շարքը և ահա բացվում է մի այլ տեսարան. ձորի միջով ցկոտում է անտառ, որը տարածվում է լեռնալանջերով դեպի հեռուն:

Այդ ի՞նչ անտառ է այս չոր, խոժոռադեմ լեռների գոտում: Ինչպե՞ս է այն գոյացել, ո՞վ է տնկել ու աճեցրել:

Տեղացիները այդ ծառաստաններն անվանում են «խոսրովի անտառ»:

Հին պատմություն ունի այդ անտառը:

Հայոց խոսրով Բ թագավորը (330—338 թ. թ.), որի օրոք հիմնվել է Դվին մայրաքաղաքը, ի բնի սիրահար էր տրսի: Նա իր

մայրաքաղաքից ոչ հեռու, Ագատ գետի հովտում, տնկել է տալիս արհեստական անտառներ և դրանք բնակեցնում վայրի կենդանիներով ու թռչուններով:

4-րդ դարի պատմագիր Փավստոս Բյուզանդացին այդ մասին վկայում է.

«Եւ ետ հրաման թագաւորն զօրավարին իւրոյ [Վաչէի] հանել խաշար յաշխարհէն բազում, և բերել զվայրենի կաղին մայրեաց և տնկել զայն յԱյրարատեան գաւառին. և առեալ յամուր բերդէն արքունի, տրում կոչին Գառնի, մինչև ի դաշտն Մեծամօրի ի բլուրն՝ որ անուանեալ կոչի Դուին, որ կայ ի հիւսիսոյ կողմանէ քաղաքին մեծի Արտաշատու, զգեստն խոնարհ մինչև յապարանսն Տիկնունի՝ տնկեցին զկաղինն: Եւ կոչեաց զանուն նորա Տաճար մայրի: Եւ միւս ի մայրեացն յեղեղնաբերանին ի նմանէ ի հարաւակոյս լցին զդաշտն կաղնատուն՝ տնկով. և կոչեցին զանուն նորա խոսրովակերտ: Եւ անդ շինեցին զապարանսն արքունականս և զերկոսեան տեղիսն պարսպեալ փակեցին և ոչ կցեցին ի միմեանս վասն պողոտայի ճանապարհին: Եւ [մայրին] աճեաց բարձրացաւ. և ապա զամենայն էրէս, և զգազանս հրամայեաց ժողովել թագաւորն, և լնուլ զքաղաքսման, զի լիցին անցա տեղիք որսոյ զբօսանաց ուրախութեան թագաւորութեան նորա: Եւ զօրավարն Վաչէ կատարէր վաղվաղակի զասացեալսն արքայի» (Փաւստոսի Բուզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց, դպր. Գ, գլ. Ը):

(«Ենթ հրաման տվեց թագավորն իր «Վաշն» գորավարին՝ աշխարհից բազմաթիվ մշակներ հավաքել, անտառներից վայրի վաղին հանել ու բերել ամսիկ Այրարատյան գավառում, սկսելով արքունի ամուր բերդից, որին ասում են Գառնի, մինչև Մեծամորի դաշտը, այն բլուրը, որ կոչվում է Դվին և գտնվում է Արտաշատ մեծ քաղաքի հյուսիսային կողմում: Եվ այսպես մերի տնկեցին գետի ընթացքով դեպի ներքև, մինչև Տիկմուռնի ապարանքը: Նա այս մերին կոչեց Տաճար մայրի: Մի ուրիշ մերի էլ տնկեցին նրանից դեպի հարավ, հողեգնտուի եզերքով, և ամբողջ դաշտը լցրին կաղնի տնկով. սրա անունն էլ դրին Խոսրովակերտ: Նույն տեղում շինեցին, նաև արքունական ապարանքներ: Երկու մերիներն էլ սրբաբնակներով փակեցին, առանց իրար հետ կցելու, անցողաբձի ճանապարհի համար: [Մերին] աճեց ու բարձրացավ: Հետո թագավորը հրամայեց ամեն տեսակ երեխեր ու գազաններ ժողովել ու լցնել պարսպապատված տեղերը, որպեսզի նրա թագավորության տեղեր դառնան: Վաշեն անմիջապես կատարեց թագավորի ասածները» (Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, քաղմ. ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանցի, Հայպետհրատ, Երևան, 1947 թ., դպր. Գ, գլ. Ը, էջ 97):

Այդ ժամանակներից անցել է 16 դար, սակայն Խոսրով թագավորի տնկած անտառը չի չորացել, մնացել է դալար: Ժամանակի և օտարերկրյա ասպատակողների ձեռքից շատ քիչ բան է փրկվել մեր երկրում և այդ քիչից մեկն, անշուշտ, այս անտառն է:

Որոշակի չի կարելի ասել, թե ինչի՞ շնորհիվ է այս անտառը մնացել մինչև օրս: Արդյո՞ք այն պատճառով, որ այն հեռու է եղել բանուկ ճանապարհներից, հետևապես և փրկվել է ոչնչացումից, որին կարող էին ձեռքարկել ասպատակողները: Մի՞ գուցե և այն, որ տեղի բնակիչները այդ անտառը և այնտեղ եղած վայրի կենդանիները հնուց ի վեր համարել են սրբազան և այդ պատճառով չեն ոչնչացրել: Սակայն այդ բոլորը կարևոր չեն, հետաքրքիրն այն է, որ անտառը և նրանում հղած կենդանիները պահպանված են:

Դժվար է ասել, թե ի՞նչ չափի է եղել այդ անտառը սկզբի շրջանում, սակայն ներկայումս այն դրավում է ավելի քան 2.000 հեկտար տարածություն: Այստեղ գլխավորապես աճում են կաղնի, թխկի, հացենի, վայրի տանձենի և խնձորենի:

Անտառում հանդիպում են խաչքարեր և բավականաչափ խոշոր շենքերի ավերակներ: Հավանաբար այդ շենքերը հանդիսացել են պալատականների ամառանոցներ կամ որսորդական խմբերի կացարաններ:

Հետաքրքիր է Խոսրովի անտառի կենդանական աշխարհը, որը որսորդական տեսակետից որոշակի արժեք է ներկայացնում:

Կենդանական աշխարհն այստեղ տարբեր է և բազմազան: Դեպի Գառնիի ամրոցն ընկած մասում շատ կան վայրի այծեր, կուքավներ: Այս մասում կարելի է հանդիպել նաև ընձառյուծի, բորենու: Դեպի հարավ, այնտեղ ուր անտառը նոսրանում է, լեռնային բարձրավանդակներում տարածված է հայկական մուֆլոնը (վայրի ոչխար): Զորերում հանդիպում են վարազ, արջ, գայլ, աղվես, նապաստակ, կարմիր կաքավ և այլն:

Անտառի թե՛ բուսական և թե՛ կենդանական աշխարհը հիմնականում մնացել է նույնը, ինչպիսին եղել է սկզբնական շրջանում: Հիմնադիրները հոգ են տարել ինչպես բուսական, այնպես էլ կենդանական աշխարհի բազմազանության մասին, ստեղծելով վայրի կենդանիների իսկական արգելափակոց, Այսպիսով, Խոսրովի անտառն իր բազմազան վայրի կենդանիներով ստեղծվել է 10 դար առաջ, քան Եվրոպայի առաջին արգելափակոցը՝ Բելովեժյան մայր անտառը:

Սովետական երկրում պատմական բոլոր հուշարձաններն ու վայրերը պահպանվում են օրենքով: Դա հավասարապես վերաբերում է նաև Խոսրովի անտառին: Սովետական կարգերի հաստատման առաջին իսկ տարիներից, կառավարությունը իր հսկողության տակ առավ անտառը. խստիվ արգելվեց այնտեղ որս կատարել կամ ծառերը փչացնել: Ընդհակառակը, կառավարության կարգադրությամբ Անտառային տնտեսության մինիստրության մարմիններն այնտեղ կատարել են նոր ամրապնդումներ, ընդարձակել նեղած տարածությունները:

